

VOCABULARI RAMADER. (Restringit als ovins)

Com a introducció

La primera visió que hom té d'un pastor és, quan tanquem els ulls... una persona primitiva, agresta, rústica. Però, què se'n sap, de la vida dels pastors, del treball del ramat, del món dels pastors? Perquè és un món, amb el seu vocabulari, la seva manera de ser, d'estar i, finalment, de viure, fruit, cantar, pensar i morir.

D'on eixim nosaltres, *homocitadensis* i d'altres *homomecànics*?

Aquell que cerca una mica a dins dels seus avantpassats ha de trobar-hi un pastor! El pastor és el pare, és també la mare... Els tres mots comparteixen un gust comú, una flaire, una arrel, un sentiment.

El pastor no parla, sinó que diu. I el que diu té sempre un valor: analitza, suggereix, sobretot escolta, perquè sap ell que la cançó de la muntanya, per al qui la sap escoltar, és la cançó més bonica del món. Si per a tothom una ovella representa quatre cuixes que porten una trentena de costelles, el tot vestit de llana amb un cap al davant i una cua al darrera, per a un pastor serà: *primala, terçada, borrega, de cria, de baciva, de compradissa...* i ho faig curt.

Tots aquests mots han desaparegut del lèxic usat per la majoria de la població, i fins i tot (en donaré més endavant uns exemples), un nombre important no es troba repertoriat a cap diccionari. En efecte, el registre del vocabulari ramader funciona en paral·lel amb la llengua comuna, i això per la raó següent: el lloc de vida, principalment la muntanya. El pastor s'hi troba privat de tota relació altra que pastoral; així, tota discussió gira a l'entorn d'un animal precís, de la seva vida, de la seva alimentació, i de la pastura de l'endemà.

Situació actual

Però aquest vocabulari particular, és amenaçat per dues raons principals. L'una és que va lligat amb la societat pastoral pirinenca, que pràcticament ha desaparegut al Rosselló, el Conflent, el Vallespir, la Cerdanya, l'Alt Urgell, l'Empordà..., i està desapareixent al Ripollès i al Berguedà. Això per raons del canvi social. Aquesta evolució és deguda al

Cayrol Cris
Universitat de Perpinyà

canvi d'estructura de la família, a la ruptura del poder patriarcal, al trencament de les relacions basades en l'ajuda mútua i la reciprocitat, a la desaparició de l'autoconsum, al desenclavament o a la desertificació rural (en particular al Conflent i a l'Alt Urgell).

El diner i la seva utilització, les ajudes estatals i europees mal utilitzades, la decadència de la transhumància que afavoreix l'estabulació (i, per tant, l'augment de les despeses en farratges) les noves tècniques de cria i el canvi de mentalitat dels pastors han influït també en la degradació de la societat pastoral.

I heus aquí la segona raó: les noves tècniques de cria han generat un vocabulari tècnic que té tendència a substituir el lèxic ramader tradicional. Fins i tot assistim a un fenomen d'estandardització que té per conseqüència la desaparició de mots encara usats.

Prendré com a exemple les esquelles.

N'he repertoriat trenta-quatre tipus diferents, que van de la borromba al ximbolet, trenta-quatre mots, doncs. Per trobar els equivalents francesos dels mots m'he adreçat a les fàbriques, les quals només n'elaboren una desena de models. Això significa que, d'aquí a uns anys vint-i-quatre noms d'esquelles desapareixeran, amb la desaparició de l'objecte del lèxic usat.

Evolució de la llengua

Però si aquesta evolució actual és molt ràpida, ha existit també de manera molt més lenta, els segles passats, durant els quals certs mots també s'han perdut o bé, i en veurem un exemple, han canviat de significació.

Un mot com *orri* (un orri), que defineix avui dia un petit refugi amb sostre i parets de pedra (definició àmpliament vulgaritzada per la premsa, en particular la dedicada als excursionistes), té una extensió nul·la prop dels pastors amb qui he treballat.

Però trobem dins del 37è volum de la SASL, revista basada a Perpinyà, que: "Fins al 1830, cada casa (de Serdinyà –comarca del Conflent–, confiava uns pocs caps de bestiar menut a un pastor comú anomenat en 1580 *orriayre*."

És clar que es podria analitzar la frase i concloure que al 1830 es coneixia el mot *orriaire* (grafia actual) però que no es feia servir, ja que fa referència a una data anterior (de 300 anys, no és poca cosa!). El que ens interessa és que aquest mot hagi desaparegut del lèxic pastoral amb el seu sentit primitiu, que era l'equivalent de *formatgeria*, lloc on es munyen les ovelles i s'hi guarden els formatges, per reaparèixer 150 anys més tard amb un sentit diferent.

Això ens ensenya que el mot és viu i amb ell, el llenguatge.

Llavors, se'ns planteja la problemàtica de fons: és que, amb aqueixes condicions, pot haver-hi una unitat del vocabulari ramader a les comarques catalanes?

Si fem el compte dels factors desestabilitzants, se'n troben molts: les formes de llengua comarcal que perduren, la frontera entre el Nord i el Sud, la influència de les llengües francesa, occitana, castellana, és clar, l'àmbit geogràfic i sociolingüístic.

Unitat o diversitat de la llengua

L'espai geogràfic on he fet l'enquesta s'estén al Ripollès, la Cerdanya, el Conflent, el Rosselló i el Vallespir.

S'han triat els informadors en funció de les competències i del saber, eliminant els que han fet l'ofici ocasionalment, els que són coneguts per la seva poca seriositat... La major part són nascuts entre el 1904 i el 1928, un és del 1932 i un del 1965 (Ripollès). Es pot considerar que, així, obtenim una fotografia del vocabulari ramader emprat durant la segona meitat del segle XX.

D'una comarca a l'altra, s'ha de constatar una gran homogeneïtat del vocabulari, que es pot explicar per les raons següents: és un llenguatge que poc evoluciona, les aportacions del món modern són mínimes, per exemple, un verb tal com *transhumar*, que és d'ús corrent al si de la població, no és usat per cap dels pastors que han estat entrevistats. És considerat com un mot culte. Fan servir *amuntanyar* a l'estiu i *invernar* a l'hivern, quan baixen a la plana.

Els pastors no són sedentaris, poden treballar un any al Rosselló, un altre a la Cerdanya o a l'Empordà. Passejant-se així, passen els mots. Això relativitza les variants dialectals: un mot com *pleta* o *apletar* és utilitzat per tots els pastors, tot i que no forma part del registre rossellonès. Fins aquests últims anys, era un ofici que es transmetia del pare al fill.

A les comarques del nord, la penetració de la llengua francesa o occitana és inexistent dins el vocabulari ramader així com la intrusió de mots castellans a les comarques del sud aquí estudiades. Un sol gal·licisme ha estat observat amb el mot *treta* per *munyiment*, que és un manlleu a la llengua francesa.

Dos castellanismes amb el mot *casco* a Cerdanya com a sinònim d'*unglot*, i *finca*, pres del castellà al final del segle XIX (segons el DCVB), cosa que explica la seva absència a la Catalunya Nord.

Es pot considerar que el 80% del vocabulari ramader (a les comarques estudiades) és comú. S'hi pot afegir un 10% amb variacions de pronúncia: *amorriar/morriar* (quan fa massa calor, les ovelles s'agrupen, el cap a terra, fent-se ombra les unes a les altres: *amorrien*), per raó d'oralitat de la llengua. I el 10% que queda concerneix els geosinònims:

corb/forcat

ca/gos

tasca/sarna

en són exemples.

Cal notar la situació lingüística peculiar de la Cerdanya, on a banda i banda de la frontera la unitat és perfecta (tret del mot *casco*).

Característiques del vocabulari ramader

Extensió i diversitat

És sobretot la seva extensió i la seva diversitat que en fan la seva particularitat. El vocabulari específic emprat per un fuster, o un paleta, o un bosquerol és limitat perquè està lligat a l'objecte i a les eines per treballar-lo.

El pastor, però, treballa sobre una matèria viva, fràgil. S'ha de cuidar de l'alimentació del bestiar, del seu menament, però també de la seva fisiologia i anatomia per tal de curar-ne les malalties. (Es pot notar, en aquest cas, que el saber dels pastors vells supera el dels veterinaris)

A més, contràriament a les vaques o les eugues, és un bestiar que no es pot enraonar en un tros de muntanya durant dos mesos de l'any. Hi cal ser cada dia, i tot el dia, és un bestiar que no es pot deixar sol i que necessita el pes de l'home. Això dóna al pastor un coneixement del terme, de les pastures, del temps, etc... i el seu equivalent de vocabulari.

La precisió del mot

Coneixem els mots *belar/esbelegar*, que designen el cridar de l'ovella, però n'hi ha un altre que és: *esbelategar*. Segons els pastors, definició compartida per tots, 'és el cridar de l'ovella quan té por'; tret d'aquest cas, l'ovella *bela*.

Buscant als diccionaris *esbalategar*, hi he trobat com a definició: *belar* insistentment. Però sense donar-ne la raó. Cosa que té una importància considerable.

Els diccionaris, com gairebé tothom, no fan la diferència. Però hi és! A més, aquest mot no té entrada pròpia als diccionaris.

Un altre exemple és el mot *acantonar*, que segons els diccionaris significa: escampar en diferents llocs. Cosa que l'enquesta nega perquè dóna la prova del contrari: és posar tot el ramat agrupat en un lloc determinat.

Això ens ensenya que encara podem millorar, poc a poc i humilment, el contingut del nostre pou lingüístic que representen els diccionaris, els quals, com he dit, no han integrat uns mots que són d'ús corrent com: un *moixall/un mosquit*, mot utilitzat a tota la Catalunya Nord, que ve d'un sinònim d'*aiguamoll*: un *moixal* (DCVB, volum 7, pàg. 486), cosa que justificaria per la seva etimologia la seva presència al diccionari.

D'altres mots tenen una extensió molt més generalitzada del que es pensa: *aclamar*, p. ex., que, segons els diccionaris, té una àrea semàntica reduïda al Pallars i a l'Empordà quan,

de fet, és totalment generalitzat. Noteu la connotació poètica del mot, que significa: *fer venir el ramat cap a si*.

N'hi ha que son d'ús estrictament pastoral, mereixerien d'entrar-hi també per conservar-los. Donem-ne exemples:

- *Avalonar*: esquilar la bèstia a l'entorn de les anques.
- *Botons (els)*: amb el sentit de punts d'adherència de la placenta a l'úter.
- *Puell (el)*: es feia servir per fer llum.
- *Xert (el)*: sinònim de xerri (mot d'origen basc).

Són definicions donades sense rigor universitari, però que il·lustren el propòsit.

Poesia de la llengua

La poesia va lligada amb el pastor, però sempre es tracta de poesia oral. Se'n poden trobar alguns retrats recollits, en particular dins el *Cançoner* de Joan Amade.

El pastor afeccionat fa comparacions i metàfores, heus ací uns exemples típics:

Se'ls hi caldria posar un ximbo a cada u (parlant dels corredors del torn de França).

Tenia els ulls verds com el cul d'una mosca vermenera (parlant d'una dona). Ho he verificat –no la dona, sinó la mosca–, i és que, encara que sigui de color blavenc, en efecte, tè la part posterior d'un verd lluent.

La medicina i les plantes

Com hem dit, el saber dels pastors supera el dels veterinaris (aquells mateixos ho reconeixen).

Cada malaltia té el seu remei: el pastor no té altra solució que trobar-lo a l'entorn. El ramat és un cabal fràgil, i la manera de curar-lo variada.

Es pot pressuposar que les tècniques emprades (fins a l'aparició dels veterinaris) tenen com origen un saber acumulat d'ençà del protoneolític, quan ha aparegut la ramaderia.

Una gran part de les malalties són curades a base de plantes, això indueix un coneixement d'un vocabulari específic, no tan sols a la muntanya, sinó també a la plana, puix que no eren sedentaris.

En cas de no trobar equivalent vegetal per curar una malaltia, s'espavilaven d'una altra manera. En tenim com a exemple el cas de *broma*.

Broma f. úlceres de còrnia–cataracta.

Font veterinària: taca de color blanc de forma irregular provocada per una úlceres de còrnia, una ferida (espines, etc). Correspon a la *querato conjunctivitis*. L'ull llagremeja i té un

grau d'opacitat variable. Les mosques n'asseguren la transmissió (*moraxela bovis*).
Gèrmens associats: *Neisseria ovis*, *Rickettsias*, *Mycoplasmas*.

Font pastorívola: es cura amb sucre fi o un os de sípia aixafat i se'ls bufava amb un canonet o una canya dins l'ull (quan eren a la plana).

Amb pix a l'entorn de l'ull –i no pas a dins de l'ull– (quan eren a la muntanya).

Ens trobem, però, ja al límit del meu camp d'investigació.

Conclusió

Això ens ensenya que, gairebé cent anys després de Pompeu Fabra, després de la normalització, de la normativització, encara tenim riqueses per a salvaguardar, reconquerir, conservar i fer conèixer, perquè són la prova que la nostra llengua és una.

Ens ensenya també que volem compartir un amor que pot semblar íntim. Vull parlar dels pastors, però, és clar, eixint de la intimitat, perquè ens trobem als fonaments d'una societat que antropològicament i lingüísticament s'ha d'estudiar encara i que representa el cussol del que sem i del que serem.

Agraïments

L'autor d'aquest treball vol agrair l'ajut de la senyora Vaills (professora a la Universitat de Perpinyà). També, és clar, el dels meus amics pastors que estan orgullosos de veure com es justifiquen i defensen uns mots que ells consideraven fútils, o fins i tot inútils: com si no tinguessin futur.

Josep Ribot